

Łamanie praw dziecka w rodzinie zastępczej

Zagwarantowane w Konstytucji RP prawa człowieka i obywatela w takim samym stopniu dotyczą dorosłego człowieka jak i dziecka, za wyjątkiem tych praw, które uzależnione są od osiągnięcia odpowiedniego wieku.

Prawa dziecka wynikają z godności i niepowtarzalności dziecka jako jednostki ludzkiej i, podobnie jak prawa człowieka, przysługują każdemu i nie można ich nikogo pozbawić. W art. 72 ust. 1 Konstytucji RP zapisano, że „Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę praw dziecka”, nie podając jednak ich katalogu. Jest on zawarty w Konwencji o prawach dziecka, którą Polska ratyfikowała. Akt prawny wylicza najważniejsze prawa i wolności osobiste oraz socjalne dziecka.

Dobro dziecka

Najwyższym celem wszelkich podejmowanych przez instytucje działań na rzecz dziecka powinno być jego dobro i jak najlepsze zabezpieczenie jego interesów. O prawach dziecka, podobnie jak o prawach człowieka, mówi się w relacji władza – jednostka. Prawo dziecka faktycznie oznacza, że państwo ma obowiązek zapewnić możliwość z jego korzystania, a żeby dziecko mogło korzystać z prawa, muszą istnieć procedury jego dochodzenia.

Regulacje te nie dotyczą natomiast relacji rodzice – dziecko. Nie należy ich bowiem utożsamiać z podstawowymi potrzebami dziecka, np. nie ma prawa do miłości w rodzinie, chociaż jest to szczególnie ważna potrzeba każdego dziecka.

Kolejną kwestią jest fakt, że dziecku trudno jest egzekwować przestrzeganie jego praw. Dlatego rodzice powinni chronić dziecko i reagować na każde ich naruszenie. Jeżeli rodzice nie reagują lub sami naruszają prawa dziecka – nadużywają władzy czy zaniedbują obowiązki rodzicielskie – wówczas podstawowym obowiązkiem państwa jest ochrona za-

Prawa i wolności osobiste dziecka
■ prawo do życia i rozwoju,
■ prawo do tożsamości,
■ prawo do wolności,
■ prawo do poszanowania godności i nietykalności cielesnej,
■ prawo do swobody myśli,
■ prawo do wolności sumienia i wyznania,
■ prawo do wychowania w rodzinie i kontaktów z rodzicami biologicznymi,
■ prawo do ochrony przed przemocą fizyczną, psychiczną i zaniedbaniem oraz wszelkimi formami wykorzystywania seksualnego,
■ prawo do wyrażania własnych poglądów oraz do występowania w sprawach go dotyczących,
■ prawo do informacji oraz do znajomości przysługujących mu praw.
Prawa socjalne dziecka
■ prawo do odpowiedniego standardu życia,
■ prawo do ochrony zdrowia, prawo do wypoczynku i czasu wolnego,
■ prawo do nauki i prawo do korzystania z dóbr kultury,
■ prawo do zabezpieczenia społecznego i specjalnej ochrony, pomocy i opieki zastępczej państwa w sytuacji, gdy rodzice nie mogą opiekować się dzieckiem,
■ prawo do rozwoju własnych zdolności, przekonań, do ochrony przed dyskryminacją, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją.

grożonego dobra dziecka i ingerencja we władzę rodzicielską. W kontekście pieczy zastępczej, art. 20 Konwencji mówi, że „dziecko pozbawione czasowo lub na stałe swego środowiska rodzinnego lub gdy ze względu na swoje dobro nie może pozostawać w tym środowisku, będzie miało prawo do specjalnej ochrony i pomocy ze strony państwa przez zapewnienie opieki zastępczej”. Konstytucja RP zapewnia dzieciom pozbawionym opieki rodzicielskiej prawo do opieki i pomocy władz publicznych (art. 72).

Prawa dziecka w pieczy zastępczej

Szczegółowo wymienia je Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej

(art. 4). W sytuacji umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej obowiązkiem państwa jest uwzględniać podmiotowość dziecka oraz szanować jego prawa.

Dziecko w pieczy zastępczej ma prawo do:

- **wychowania w rodzinie, a w przypadku konieczności wychowywania dziecka poza rodziną do opieki i wychowania w rodzinnych formach pieczy zastępczej**, jeśli jest to zgodne z dobrem dziecka i jego potrzebami. Dziecko ma prawo w pierwszej kolejności do rozwoju i wychowania w rodzinnych formach opieki zastępczej, dlatego w przypadku niewydolności rodziców biologicznych należy szukać innej rodziny, która zaopiekuje się dzieckiem;
- **powrotu do rodziny naturalnej** – obowiązkiem państwa jest podej-

mowanie wszelkich działań zmierzających do stworzenia warunków do powrotu dziecka z rodziny zastępczej do rodziny naturalnej. Wiąże się z tym praca z rodziną biologiczną dziecka oraz okresowa ocena sytuacji podopiecznego;

- **utrzymywania osobistych kontaktów z rodzicami, z wyjątkiem przypadków, kiedy sąd zakazał tych kontaktów** – dziecko ma prawo do kontaktów osobistych z rodziną biologiczną (nie tylko z rodzicami ale również z innymi osobami uprawnionymi) oraz do podtrzymywania z nimi więzi. Ważne jest, aby rodzina zastępcza, w której sąd umieszcza dziecko, była w stanie zapewnić kontakty podopiecznego z rodzicami. Zbyt duża odległość między miejscem zamieszkania rodzin może utrudniać kontakty i powodować rozluźnienie więzi między dzieckiem i jego rodzicami. Ważne są też wzajemne relacje między rodziną zastępczą a rodziną biologiczną. Konflikty mogą zaburzać utrzymywanie kontaktów dziecka z rodziną naturalną;
- **stabilnego środowiska wychowawczego** – powinno się dążyć do zapewnienia stabilizacji, bezpiecznego środowiska, bez ciągłych zmian opiekunów. Przy braku możliwości, perspektyw na powrót dziecka do rodziny naturalnej, należy rozważyć skierowanie dziecka do trwałych form opieki zastępczej jak adopcja, rodzinny dom dziecka czy rodzina zastępcza długoterminowa;
- **kształcenia, rozwoju uzdolnień, zainteresowań, przekonań oraz zabawy i wypoczynku** – jest to prawo nadrzędne ze względu na wiek;
- **pomocy w przygotowaniu do samodzielnego życia** – każdy wychowanek rodziny zastępczej ma prawo do otrzymania od władz publicznych wsparcia i pomocy finansowej, mieszkaniowej i w zdobyciu zawodu – jest objęty procesem usamodzielnienia;
- **ochrony przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w życie dziecka** – każde dziecko ma prawo do prywatności i intymności. Przepis ten obejmuje m.in. zakaz kontrolowania korespondencji. Każda ingerencja w tę sferę powinna być uzasadniona nadzornym interesem dziecka;

- **informacji oraz wyrażania opinii w sprawach, które go dotyczą, odpowiednio do jego wieku i stopnia dojrzałości** – dziecko ma prawo wypowiedzieć się w każdej sprawie jego dotyczącej. Prawo to wyraża się w nakazie wysłuchania przez sąd rodzinny dziecka, które ukończyło trzynaste lat, przed umieszczeniem go w rodzinie zastępczej czy adopcyjnej i uwzględnienia, w miarę możliwości, jego rozsądnego zdania. Dziecko ma prawo nie tylko znać swoją sytuację, należy też ułatwić mu jej zrozumienie;
- **ochrony przed poniżającym traktowaniem i karaniem** – czyli zachowaniami, które naruszają godność dziecka. Nie można dyscyplinować dziecka przez poniżanie go i naruszanie jego nietykalności cielesnej. Zabronione jest karcenie dziecka fizycznie (w tym klapsami);
- **poszanowania tożsamości religijnej i kulturowej, czyli praktyk religijnych, zgodnie z wolą rodziców i potrzebami dziecka** – rodzice biologiczni mają prawo kształtować poglądy religijne dziecka, dlatego przy poszukiwaniu rodziny zastępczej należy mieć na uwadze jego tożsamość religijną i kulturową;
- **dostępu do informacji dotyczących jego pochodzenia** – dziecko ma prawo do uzyskania pełnych, prawdziwych informacji o swojej rodzinie biologicznej, jak również wiedzy o swojej sytuacji prawnej, np. o pozbawieniu władzy rodzicielskiej jego rodziców.

Dziecko ma prawo do bycia traktowanym w sposób sprzyjający poczuciu godności i wartości osobowej. Decyzje podejmowane w sprawie dziecka powinny uwzględniać jego potrzeby i jego zdanie.

Z każdym prawem dziecka muszą być powiązane obowiązki osób i instytucji reprezentujących państwo (gwarantujących realizację i respektowania tych praw). W przypadku dzieci znajdujących się w rodzinie zastępczej, służby odpowiedzialne za przestrzeganie praw dziecka to instytucje nadzorujące – m.in. starosta, organizator pieczy zastępczej, urząd wojewódzki.

Najczęściej łamane prawa dziecka w rodzinie zastępczej

Pierwsze wśród najczęściej łamanych praw dziecka odseparowanego od jednego lub obojga rodziców to prawo do osobistej z nimi styczności oraz prawa do styczności z innymi osobami bliskimi. Jest to regulacja ściśle powiązana z prawem dziecka umieszczonego w rodzinie zastępczej do powrotu do rodziny biologicznej. Obydwa prawa muszą być respektowane jednocześnie. Powrót do rodziny naturalnej jest niemożliwy bez respektowania prawa do kontaktowania się z bliskimi. W rodzinach zastępczych zdarzają się sytuacje, gdy osoby sprawujące opiekę nad powierzonymi dziećmi nie respektują tych praw, utrudniając kontakt dziecka z rodzicem lub inną bliską osobą. Również zdarza się, że osoby pracujące w instytucjach systemu opieki nad rodziną i dzieckiem prezentują poglądy z tymi prawami sprzeczne. Państwo przez odpowiednie służby ma obowiązek zapewnienia realizacji tego prawa. Oznacza to, że osoby zatrudnione w jednostkach pomocy społecznej mają prawny obowiązek podejmowania działań na rzecz realizacji prawa dziecka odseparowanego od rodziców do osobistej z nimi styczności i jednocześnie wystrzegania się zachowań z tymi prawami sprzecznych.

Ważna jest aktywna postawa koordynatora rodziny, pracownika socjalnego i innych członków zespołu pieczy zastępczej, podejmowanie działań umożliwiających dziecku kontakty z rodzicami a nie biernie czekanie, że rodzice sami przyjdą. Czekanie na przyście rodzica w odwiedzinach do dziecka nie wystarczy, by uznać, iż rodzina zastępcza przestrzega praw dziecka (jeżeli jednocześnie nie utrudnia kontaktów). Należy zachęcać rodziców do kontaktu z dzieckiem, jeżeli nie osobistych to telefonicznych czy listowych. Asystent rodziny, rodzina zastępcza powinni wspierać rodziców naturalnych, aby przyspieszyć powrót dziecka pod ich opiekę. Jako sprzeczne z omawianym prawem dziecka należy uznać umiesz-

czanie dzieci w rodzinach zastępczych skłóconych z rodzicami dziecka lub usytuowanych na tyle daleko, że odległość znacznie utrudnia wzajemne kontakty rodziców z dzieckiem (koszty przejazdu, czas podróży itp.). Oczywiście, jeżeli występuje sytuacja, że spotkania rodziców z ich dzieckiem umieszczonym poza rodziną powodują negatywne przeżycia, źle wpływające na dziecko (jego emocje, zdrowie itp.), wówczas należy o tym fakcie powiadomić sąd rodzinny. Jedynie sąd może w takim przypadku ingerować, ustalając terminy spotkań, ograniczając kontakty lub orzekając ich zakaz.

Dziecko umieszczone w rodzinie zastępczej ma prawo do ochrony życia prywatnego i więzów emocjonalnych z bliskimi, zagwarantowane m.in. przez art. 47 Konstytucji RP, który stanowi, że każdy ma prawo do ochrony prawnej życia prywatnego, rodzinnego, czci i dobrego imienia oraz do decydowania o swoim życiu osobistym. W ramach ochrony prywatności dziecka mieści się ochrona tajemnicy korespondencji, dyskrekcja dotycząca losów dziecka i jego rodziny, ochrona wizerunku itp. Zdarza się, że rodzina zastępcza, łamiąc prawo dziecka do prywatności, wyraża zgodę na udział wychowanka w przekazie medialnym, najczęściej telewizyjnym. Pokazanie twarzy dziecka, jako ilustracji do jego czasami dramatycznej sytuacji, jest naruszeniem prawa dziecka do prywatności oraz może zaprzepaścić szanse na odbudowę więzów łączących dziecko z rodziną naturalną.

Władza publiczna ma obowiązek strzec praw dziecka i reagować, jeśli dziecku dzieje się krzywda. Jeżeli organizator pieczy zastępczej otrzyma informację o krzywdzeniu dziecka przebywającego w rodzinie zastępczej, nie może lekceważyć żadnych sygnałów. Kroki podjęte wobec rodziny muszą być rozważne, aby nie wyrządzić nieuzasadnionej krzywdy. Należy rozmawiać z rodziną zastępczą, zapytać się o trudne sytuacje z dzieckiem, o to jak sobie radzą. Dobrze jest skierować dziecko na konsultacje do psychologa przygotowanego do pracy z dziećmi po traumie, z zaburzoną więzią. Gdy

podejrzenia się potwierdzą, należy powiadomić właściwy sąd rodzinny, zabrać dziecko z rodziny w trybie natychmiastowym i złożyć zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa.

Dziecku wychowywanemu poza rodziną lepiej służy pobyt w rodzinie zastępczej lub w rodzinnym domu dziecka. Stwierdzenie to jest prawdziwe wyłącznie w odniesieniu do tych rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka, które funkcjonują prawidłowo. Dla dziecka, które musi być umieszczone poza rodziną, najlepszą formą pieczy zastępczej jest ta, która została dostosowana do występujących okoliczności. Kryterium wyboru odpowiedniej formy pieczy zastępczej należy uczynić pytanie: jaka spośród dostępnych form daje największe szanse na reintegrację rodziny? Pobyt dziecka w pieczy zastępczej powinien prowadzić do bezpiecznego przywrócenia go rodzicom w jak najkrótszym czasie.

Gdy postawa rodziców uniemożliwia powrót dziecka do rodziny, można je umieścić w trwałych formach pieczy zastępczej.

PRZYKŁAD 1

Państwo Markowscy stanowili niespokrewnioną rodzinę zastępczą i nie pozwalali swoim podopiecznym na osobiste jak również telefoniczne kontakty z dziadkami. Mieli też zastrzeżenia do kontaktów chłopców z ojcem. Twierdzili, że dziadkowie mają negatywny wpływ na dzieci, utrudniając im pracę wychowawczą z chłopcami, a ponadto dzieci ich nie kochają – co jeden z chłopców powiedział podczas programu telewizyjnego, do udziału w którym rodzina zastępcza go zabrała. Ponadto rodzice zastępczy nie zaprosili dziadków na komunię jednego z chłopców, ograniczając kontakt z dziadkami do złożenia życzeń przed kościołem.

W tym przypadku rodzina zastępcza łamie podstawowe prawa dzieci, jakim jest prawo do kontaktu z osobami bliskimi oraz prawo do podtrzymywania bliskich z nimi więzi, jak również prawo do ochrony wizerunku, poszano-

wania godności dzieci i prywatności życia rodzinnego (udział w programie telewizyjnym, manipulowanie uczuciami dzieci, traktowanie ich przedmiotowo i wciąganie w konflikt z rodziną biologiczną). W takim przypadku warto się zastanowić, czy rodzina zastępcza swoim postępowaniem nie szkodzi dzieciom i czy sąd rodzinny nie powinien umieścić dzieci w innej rodzinie zastępczej lub oddać rodzinie biologicznej, jeżeli przyczyny odebrania dzieci ustąpiły.

PRZYKŁAD 2

Pełnoletnia wychowanka rodziny zastępczej po opuszczeniu tej rodziny zgłosiła pracownikowi socjalnemu PCPR, że jej młodsza siostra, upośledzona umysłowo (zespół Downa), nadal przebywająca w rodzinie zastępczej doznaje przemocy ze strony opiekunów zastępczych. Do tej pory PCPR nie miał żadnych sygnałów świadczących, że dzieciom umieszczonym w rodzinie dzieje się krzywda. Wręcz przeciwnie – rodzina miała dobrą opinię. Jakie działania należy podjąć?

Należy jak najdelikatniej i odpowiedzialnie sprawdzić zarzuty wysunięte przez siostrę, aby pochopnymi decyzjami nikogo nie skrzywdzić. Dziecko powinno zostać zbadane przez psychologa mającego doświadczenie w pracy z dziećmi niepełnosprawnymi intelektualnie oraz ofiarami przemocy. Konieczna jest rozmowa z rodziną, ukierunkowana na trudne sytuacje, w których może wystąpić zachowanie przemocowe. Należy uczulić ich, że nie mają prawa używać przemocy wobec dziecka, zaoferować pomoc w sytuacji kryzysowej. Ważna jest obserwacja wzajemnych relacji opiekunowie zastępczy – dziecko. Trzeba zapytać o relacje rodziny zastępczej z byłą już wychowanką.

Jeżeli po analizie wszystkich zebranych informacji i dokumentów okaże się, że przemoc wobec dziecka ma miejsce, należy powiadomić sąd rodzinny i złożyć zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa.

■
Grażyna Starzyńska